

Poznámky o české sociologii za komunistického režimu¹

JIŘÍ MUSIL

Středoevropská univerzita, Praha

Comments on Czech Sociology under the Communist Regime

Abstract: This article focuses primarily on the period 1948–1968 in Czechoslovakia in order to provide an understanding of the efforts to revive Czech sociology in the 1960s. The author documents how, after a brief post-war revival, Czech sociology was suppressed and abolished at universities and other institutions after the 1948 communist coup. When policy-makers and planners then realised the need for a type of social information not provided by official statistics, a social survey, representing a kind of rudimentary form of empirical sociology, albeit one serving the regime, was created and carried out by state institutions. In 1956 a revisionist version of Marxist sociology emerged, and the change in the political and intellectual climate in the late 1950s enabled the renewal of some empirically oriented branches of sociology. While in the full sense sociology never officially existed as a theoretical, critical and free academic discipline throughout the period of the communist regime, in the sense that “sociology” is understood as the application of sociological approaches and methods to specific social issues sociological research did exist in a limited form in Czechoslovakia from the end of the 1950s, and in the 1960s began addressing key social issues. At the end of the Prague Spring any hope of renewing sociology ended with it. *Sociologický časopis, 2004, Vol. 40, No. 5: 573–595*

Důležitost úhlu pohledu a postavení v oboru

Název mého příspěvku chce zdůraznit, že jde skutečně o poznámky, nikoliv o výsledek soustavného studia dějin české sociologie v době komunistického režimu. Soustřeďuji se přitom na období 1948 až 1968. Jde současně o reflexi někoho, kdo byl prakticky od ukončení studia sociologie v roce 1952 až do roku 1989 – převážně z vlastního rozhodnutí – jako nemarxista na periferii tehdejších společenských věd a mohl sledovat jejich proměny z polohy sociologa pracujícího nejdříve několik let v Ústavu hygieny a pak zhruba 25 let ve Výzkumném ústavu výstavby a architektury (VÚVA) a několik dalších let až do roku 1989 na Fakultě architektury ČVUT. Dnes je však zřejmé, že právě tato periferní pozice mi umožnila být od poloviny 60. let

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: prof. PhDr. Jiří Musil, CSc., Újezd 15, 150 00, Praha 5, e-mail: ceu.musil@volny.cz.

¹ Tento článek vznikl rozšířením a přepracováním referátu, který autor přednesl na kulatém stole Česká sociologie v letech 1965–1989 (pozn. red.).

v poměrně intenzivním kontaktu s urbánními sociology v zahraničí a mezinárodními organizacemi zabývajícími se vývojem měst a bydlení, publikovat v zahraničí a vést tak jakž takž normální život sociologa specialisty. Lidé této kategorie byli méně hlídáni a pracovali v prostředí, které bylo díky svému zaměření méně ideologické než ryze společenskovědní instituce. Jde tu tedy o *specifický pohled* na osudy české sociologie, který sdílí celá řada dalších kolegů pracujících v resortních ústavech té doby.

Nedostatkem takové perspektivy je ovšem skutečnost, že jsme postrádali vnitřní vhled do proměn, kterými sociologie procházela na vysokých školách a v akademii, nemluvě o jejím vývoji ve stranických učilištích. Z této polohy bylo a je i dnes možné jen nepřímou usuzovat na proměny oboru uvnitř těchto organizací, a zejména vyjadřovat se k názorovým proměnám lidí, kteří v těchto institucích pracovali, a také k adaptačním mechanismům, vnitřním dilematům a jejich řešení akterů těchto procesů. Není pochyb o tom, že bez tohoto vnitřního vhledu nelze v úplnosti rekonstruovat proměny sociologie v celé době trvání komunistického režimu. O všem tom by měli začít otevřeně psát ti, kdo takovou zkušeností sami prošli.

Chci tím zároveň říci, že objektivní historie naší sociologie za socialismu – objektivní v lidsky dosažitelném smyslu – může vzniknout jen vyváženým spojením pohledů z několika perspektiv. Ono totiž těch českých sociologií bylo i tehdy několik, na což se zapomíná. To není výzva k módnímu relativismu, nýbrž poukaz na to, že ti, kdo provozovali sociologii, kdo chtěli rozumět české společnosti, ji nutně chápali – v závislosti na výchozí světónázorové optice, ale také na svém postavení v oboru – často velmi rozdílným způsobem.

Historiografie české sociologie v Československu v letech 1948–1989 – neomezí-li se na suchou faktografii – bude muset reflektovat minimálně pět odlišných perspektiv: 1. oficiální výklady řídící se interpretací ortodoxního marxismu tak, jak byla požadována politickým vedením KSČ, 2. interpretace revizionisticky orientovaných marxistů, kteří v důsledku svých zklamání z povahy vznikající socialistické společnosti hledali východisko v doplnění, revidování nebo nahrazení historického materialismu poznatky soudobé světové sociologie, 3. perspektivy těch sociologů, kteří byli kritičtí k marxismu, ale chtěli uplatnit své sociologické vzdělání v existujícím politickém rámci, což bylo ovšem možné jen na periferii oboru, v institucích aplikujících empirickou oborovou sociologii, 4. pohledy těch sociologů, kteří odmítali marxismus, nebyli zaměstnáni jako sociologové, věnovali se oboru, ale nepublikovali a případně psali „do zásuvky“, 5. pohledy disidentských sociologů (po roce 1970), kteří aktivně sledovali obor, organizovali překlady významných děl, vydávali ilegální tiskoviny.

A protože jsou tyto poznámky psány z pohledu toho, kdo patřil do třetí skupiny sociologů na okraji, myslím, že je vhodné, aby byla tato skupina sociologicky a biograficky popsána. Především je nutné rozlišovat okraj sociologie v letech 1948–1968 a 1969–1989. Skladba příslušníků této kategorie byla v těchto dvou etapách odlišná. V období 1948–1968 byla skupina sociologů na periferii tvořena zčásti starší a střední předválečnou generací a zčásti absolventy studia oboru z prvních

poválečných let. V době normalizace po roce 1968 byla sociologie na okraji diferencována podstatně bohatěji, nejen generačně.

Studenti sociologie stáli po únorovém komunistickém převratu, pokud s ním nesouhlasili, před třemi možnostmi. Za prvé emigrovat, což mnoho z nich udělalo, za druhé zůstat v zemi a pokusit se někde uplatnit své znalosti, za třetí zůstat v zemi, avšak nepracovat v oblasti společenských věd a dělat v podstatě něco zcela jiného. Kolegy těchto tří kategorií byli ti, kdo byli již před únorem z vnitřního přesvědčení marxisty, ale také ti, kdo se jimi stali v důsledku změny režimu, někteří navenek, a snad někteří z vnitřních důvodů. Tyto dvě poslední kategorie pak tvořily základní kádr budovatelů nových institucí společenských věd, jež nahradily ty, které se označovaly pojmem buržoazní.

Politické dějiny socialismu ovšem vedly k tomu, že reprezentanti jednotlivých pěti skupin byli často „přesunováni“ nebo se sami dobrovolně přesunovali z jedné skupiny do druhé. Biografie řady předních českých sociologů by dokumentovaly přesuny z první skupiny, tj. ortodoxní či dogmatické, do druhé, tj. revizionistické, a samozřejmě také do třetí, tj. okrajové, která někdy výrazně rostla, a samozřejmě i do dalších. Myslím, že se lze s jistým rizikem odvážit tvrzení, že podíl sociologů první, tj. ortodoxně marxistické skupiny, se od poloviny padesátých let až do roku 1989 postupně snižoval. Ještě jistějším se zdá být obecný závěr, že *po celou dobu socialismu existovalo vždy několik variant sociologické činnosti*.

Této v podstatě politické diferenciaci české sociologické obce odpovídala, v závislosti na širších politických podmínkách jednotlivých období, struktura zaměstnanců institucí zaměstnávajících sociology a v menší míře i struktura autorů sociologických časopisů, knižních publikací a jiných médií. Prostorem, kde byla tato strukturace méně poznamenána politickými a světonázorovými faktory, byla Československá sociologická společnost, jejímiž členy byla velmi pestrá směs lidí. Diferenciace byla dobře patrná po celou dobu, ale uvedu příklad z mediální sféry a z období po roce 1969. Tehdy vznikla mediální struktura, která byla tvořena zhruba třemi kategoriemi médií: a) ideologicky a autorsky ostře kontrolovanými médii, patřil sem zejména *Sociologický časopis* vydávaný Ústavem pro filosofii a sociologii ČSAV, b) ideologicky a autorsky méně hlídanými médii resortních ústavů a některých vysokých škol, vědeckých společností ČSAV, včetně sociologické, Domů techniky, Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí, školících pracovišť velkých průmyslových podniků aj., c) sociologickým samizdatem.

Podle mého názoru do historie oboru vstoupí trvale práce tří perspektiv: některé teoretické a analytické studie revizionistických marxistů, některé studie empiricky a analyticky orientovaných oborových sociologů a některé práce sociologů disidentů po roce 1970. Dosud byla historie oboru věnována pozornost zejména časopisecky a knižně publikovaným pracím revizionistických autorů, zčásti proto, že jsou snadno dostupné. Ty ostatní zůstávají neznámé, protože vyšly v ústavních publikacích, obskurních sbornících nebo v zahraničí. Mezi výsledky tohoto kulatého stolu by proto mohl patřit návrh na vydání sborníků s nejlepšími pracemi oborových empirických sociologů z doby socialismu.

Širší rámec a perspektivy jeho výkladu

Myslím, že nelze dobře porozumět stavu české sociologie v době normalizace, ale i před ní, bez porozumění těm změnám, které sahají do hlubší minulosti socialismu. Následující text je tedy jakousi *sociologií sociologie socialismu* a opírá se ve své první části o studii, kterou jsem napsal během svého pobytu na London School of Economics v letech 1968–69 – a nedávno objevil mezi písemnostmi z té doby,² a v druhé části o text, který jsem přednesl v rámci kulatého stolu „Česká sociologie 1965–1989“ pořádaného *Sociologickým časopisem*.

K hlubším příčinám obnovy sociologie v druhé polovině šedesátých let patřila na prvním místě krize socialistické společnosti a její ideologie, konkrétněji vyjádřeno, *rozklad stalinského dogmatismu* a rostoucí zklamání marxisticky orientovaných intelektuálů, politiků, ekonomů a občanů, plynoucí z postupného odhalování povahy společnosti, která vznikla po tzv. socialistické revoluci. S tím bylo přirozeně spojeno úsilí o hledání nových společenských koncepcí, které by reformovaly nebo „obrodily socialismus“ a které by ho učinily modernějším a humánnějším. K tomu všemu ovšem byla nezbytná hlubší znalost reálií socialistické společnosti a radikální omezení ideologického dogmatismu. Ten byl nejvážnější překážkou rozvoje myšlení ve společenských a často i přírodních vědách, a boj proti němu byl předním tématem diskusí od roku 1956 až do porážky Pražského jara v roce 1969. Při pokusu rozumět tomu, co se stalo v 60. letech, nelze pominout i subjektivní stránku tehdejších změn, jak to výstižně shrnul jeden z českých historiků zabývajících se otázkami „selhávání českých intelektuálů“: „Postupné uvolňování 60. let můžeme z jednoho pohledu vnímat jako proces prohlubující se reflexe a sebereflexe „historických omylů“ těch intelektuálů, kteří se v mládí upsali víře ve spasitelské poslání stalinského komunismu.“ [Drápala 1996: 176].

V této souvislosti je zapotřebí připomenout, že stalinský dogmatismus vyvinul ve společenských vědách sobě vlastní typické formy *sektářského pojetí vědění*, které byly po celou dobu socialismu jednou z hlavních bariér tvořivého sociologického myšlení. Tento dogmatismus podle Leszka Kołakowského [Kołakowski 1960] ztotožňoval sociální vědy s oficiální ideologií. Nedostatečně jasně odděloval sociologii od filozofie dějin a rozlišoval dvě formy poznání společnosti, vyšší poznání, interpretující „zákony dějin“, a jakousi sociální technologii, tj. aplikující tuto vyšší formu poznání v praxi. Z toho všeho plynul známý rys dogmatismu, tj. monopol pravdy. Tento monopol může být zachován jedině tehdy, jestliže sekta trvale střeží hranice mezi svou interpretací společnosti a dějin a sebemenšími odchylkami od této interpretace. Izolace sekty, zrušení sociální osmosy mezi sektou a ostatními lidmi, nutně způsobuje odstraňování jinak myslících, myšlenkovou sterilitu, stagnaci a hluboké periodické krize.

Logika sekty vedla v Československu po uchopení moci komunisty v roce 1948 nutně k institucionálním změnám, které se týkaly postavení a organizace společenských věd na vysokých školách a v jiných institucích. Staré univerzitní kated-

² Studie byla určena pro *European Journal of Sociology*, který vycházel v Paříži.

ry sociologie a také instituce empirického sociálního výzkumu byly v padesátých letech nahrazeny odděleními marxismu-leninismu a odděleními vědeckého komunismu, které působily na jednotlivých fakultách univerzit a technik. A i když procesy sociální osmosy byly omezeny, přece jen tlak okolí a klesající status učitelů marxismu-leninismu (zejména na lékařských a přírodovědeckých fakultách a na technických vysokých školách) vedl učitele marxismu-leninismu k větší specializaci a ve svých důsledcích k sociologizaci jejich výuky. Důležitější však bylo rostoucí uvědomění toho, že ony vyšší formy poznání zákonů dějin nebyly s to vytvořit spolehlivé a efektivní základy pro *konkrétní politická rozhodnutí*, např. pro jednotlivé kategorie hospodářského a regionálního plánování a celkově pro tzv. řízení socialistické společnosti.

Vynořovaly se nečekané potíže, které byly často důsledkem samotného socialistického plánování, ale v neméně míře také důsledkem spontánně probíhajících změn, např. ve spotřebním chování obyvatelstva, ve změnách životního způsobu, v reprodukci obyvatelstva, ve struktuře rodin a domácností. Tyto změny se prosazovaly bez ohledu na záměry režimu, jeho politiků a plánovačů. Především velmi brzy se ukázal jako utopický axiom marxismu, že po odstranění hospodářských a právních institucí kapitalismu bude automaticky vznikat harmonická, nekonfliktní společnost. Stále více bylo zřejmé, že socialistická společnost je plna nových a hlubokých napětí a nespokojeností. Snaha utajovat fakta, která o těchto napětích a konfliktech nepřímo svědčila, např. i data o sebevraždě, kriminalitě, alkoholismu a formách sociální dezorganizace, to jen potvrzovala. Stále více se ukazovalo, že marxismus a na něm vybudovaný projekt reálného socialismu neinterpretují správně stav a problémy moderních průmyslových společností, včetně společností socialistických. Jeden z českých spisovatelů to vyjádřil roku 1968 lapidárně známou větou o tom, že socialistická společnost „nevyřešila žádný lidský problém“. V padesátých letech se existence sociálních napětí a konfliktů vysvětlovala zásadně pojmem „přežitky minulosti“ jak v oblasti sociální struktury, tak i myšlení, hodnot a chování. V šedesátých letech to už nebylo možné a i uvnitř politického establishmentu a také mezi marxisticky orientovanými společenskými vědci přibývalo hlasů, které zpočátku opatrně, později otevřeně konstatovaly, že mnohá soudobá sociální napětí a konflikty jsou produktem sociální struktury socialistické společnosti a pravděpodobně také existence některých antropologických konstant, které nemůže žádný sociální řád změnit.

Na tomto místě je zapotřebí učinit důležitou poznámku. Deziluze a opouštění utopické vize socialismu postihly jen část české společnosti, a to jen tu, která po roce 1945 přijala marxismus jako světový názor a politickou filozofii řešící základní problémy moderních průmyslových společností. Ti, kdo zůstali kritičtí vůči marxismu a odmítali jeho politickou aplikaci, žádnou takovou deziluzi nemohli trpět. Mohli mít pouze pocit smutné satisfakce a pocit, že viděli svět realističtěji.

Nelze rovněž opomenout skutečnost, že česká společnost po celou dobu existence socialismu byla rozdělena na poměrně různorodé subpopulace lišící se mimo jiné právě svými postoji k režimu. Tyto postoje sahaly od kategorického ideového

odmítání marxistického socialismu, přes četné formy kompromisních a adaptivních postojů až k různým stupňům oddanosti vůči ideologii i politice Komunistické strany Československa. Větší část českého obyvatelstva patřila, podle mého soudu, po celou dobu existence komunistického režimu k lidem, kteří buď tento režim vnitřně odmítali nebo k němu měli značný odstup, ale byli nuceni – chtěli-li žít v Československu – mít s ním nějaký *modus vivendi*. Variant těchto forem soužití s režimem, forem kompromisu, bylo poměrně mnoho. A navíc vzájemný kvantitativní poměr těchto variant soužití se měnil se stárnutím režimu. Pluralita postojů se týkala samozřejmě v zakryté podobě i členů sociologické obce nebo obecněji těch, kdo se věnovali společenským vědám.

Vnitřní strukturování lidí, kteří se oficiálně nebo neoficiálně zabývali sociologií, odpovídalo do jisté míry *strukturu celé společnosti* a do značné míry *historickým fázím českého socialismu* a působení *politické moci*, tj. KSČ, na vnitřní vývoj společenských věd. Při jistém zjednodušení lze rozlišit pro naše potřeby následující *historické fáze*:

- období 1948–1962, kdy vedení KSČ prosazovalo v zemi stalinský model politické organizace, sociálních přeměn, ekonomického plánování a kulturní politiky;
- období 1962–1968, léta přípravy na pokus o reformu socialismu, o změnu jeho základů;
- rok 1968 jako pokus o reformu socialismu; – období tvrdé „normalizace“ v letech 1969–1985;
- období 1985–1989 vyznačující se rostoucím odporem vůči režimu, pokusy režimu o hospodářskou reformu, rostoucí názorovou diferenciací uvnitř KSČ.

Proměny moci KSČ, opět zjednodušeně shrnuto, prošly etapami, které se do značné míry shodují se shora uvedenými historickými fázemi. Tyto proměny byly pro vývoj české sociologie důležité, neboť je zcela zřejmé, že dobré nebo špatné postavení sociologie bylo jakýmsi lakmusovým papírem míry dogmatismu a ortodoxie, anebo naopak liberalitu a pluralitu.

První historická fáze 1948–1962 a destrukce sociologie

V první fázi se českému stalinismu období 1948–1962 podařilo – zejména v letech 1948–1956, čili až do Chruščevova projevu na 20. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu – sociologii téměř úplně zlikvidovat. Destrukce sociologie u nás byla v té době podstatně silnější než v Polsku a do jisté míry i v Maďarsku. Stačí připomenout několik skutečností. Profesor Varšavské univerzity Stanisław Ossowski v roce 1957 vydává kritickou analýzu marxistického pojetí sociálních tříd [Ossowski 1963], Antonina Kłosowska píše o významu malých sociálních skupin v sociologii [Kłosowska 1958], o několik let později vydává Zygmunt Pióro publikaci, ve které spojuje marxismus s humánní ekologií chicagské školy [Pióro 1962]. A to jsou pouze příklady, na které jsem si vzpomněl. V Maďarsku v padesátých letech zveřejňuje své ne zcela ortodoxní marxistické publikace György Lukács [Lukács 1954]

a brzy vzniká sociologická škola jeho žáků stejně významná jako známější škola filozofická. Tato sociologická škola, ke které patří zejména Iván Szelényi,³ Zsuzsa Ferge a György Konrád, kombinuje marxismus s myšlenkami Karla Polányiho [Polányi 1944] a vzniká v podstatě kritická sociologie.

Základní fakta o tomto období destrukce sociologie u nás v 50. letech jsou zachycena ve velmi dobře zpracovaném hesle o české sociologii v letech 1948–1994, které pro *Velký sociologický slovník* napsal Ivo Možný [Možný 1996]. Lze je doplnit dvěma poznámkami.

Za prvé: myslím, že tato destrukce oboru byla důslednější a účinnější než ta, ke které došlo po roce 1969. I individuální lidské důsledky a postihy byly, podle mého soudu, po roce 1948 nejen početnější, ale i tvrdší. Neříkám to proto, že bych chtěl podceňovat jak retardační význam toho, co se stalo v době husákovské normalizace, tak i krutost, se kterou sekta, jež se vrátila k moci, trestala „viníky“. Nemohu v této souvislosti nevzpomenout na osudy Jaroslava Klofáče a také některých méně známých kolegů mimo Prahu, např. sociologicky orientovaného psychologa Jiřího Horiny z Hronova [Horina 1970]. Jde mi však o vyvážený pohled a o věcné srovnání dvou těžkých období.

Za druhé: likvidace oboru po únoru 1948 probíhala poměrně rychle, ale přece jen nějakou dobu si vyžádala. Je třeba připomenout, že Josef Král přednášel a vedl sociologický seminář až do podzimu roku 1950. V tomto semináři se probíraly jak klasické texty, vzpomínám na diskusi o chicagské sociologické škole, o primárních skupinách podle C. H. Cooleye, tak rovněž texty soudobé, jako např. Benešova „Demokracie dnes a zítra“ nebo Kimball Youngova teorie vůdcovství. Rovněž ještě v roce 1950 vedl Antonín Boháč sociologický seminář, kde jsme diskutovali mimo jiné dílo Barbary Wootton „Plánování a svoboda“ [Wootton 1947], ve kterém tato britská labouristická ekonomka polemizovala s Friedrichem von Hayekem. O něco později mně zapůjčil Josef Král dvě knihy německého liberálního ekonoma a myslitele Wilhelma Röpkeho „Civitas Humana“ [Röpke 1944] a „Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart“ [Röpke 1942] a tehdy také, uprostřed likvidace sociologické katedry Filozofické fakulty UK, jsem se rozhodl napsat disertaci o metodologických otázkách u Maxe Webera. Uvádím to vše proto, abych ukázal, že ještě několik roků po únoru 1948 se uprostřed velkých přeměn, čistek, vyhazovů a emigrace profesorů i studentů na některých seminářích diskutovalo i polemizovalo. K místu takových polemik patřil v roce 1949 také seminář filozofa J. B. Kozáka o Engelsově knize „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu“ [Engels 1949]. Řada nemarxistických studentů, kteří znali novější antropologické práce o vzniku rodiny, se tehdy marně snažila přesvědčit své kolegy, mezi něž patřil např. Jan Orlický, Jan Fojtík nebo Jan Krofta, že Engelsova teorie opírající se o dílo J. J. Bachoffena a H. L. Morgana je překonána. Ovšem postupně se tyto otevřené výměny názorů staly nemožné a nebezpečné. Stahovali jsme se do soukromých seminářů a setkání s profesorem Králem a také Janem Patočkou. Přesto až do roku 1952 byly podávány disertace s ryze sociologickou

³ Blíže viz např. Szelényi [1977].

tématikou. To bylo ovšem jen doznívání krátkého období obnovy sociologie, která byla spojena s velkým počtem studentů oboru po válce. Pak nastala v plném slova smyslu nejtěžší doba trvající do začátku 60. let. Sociologie zanikla jako vědecký univerzitní obor, neměla časopis (v Polsku takový časopis existoval i v nejtěžších dobách a byl vydáván Poznaňskou univerzitou⁴), neměla také profesionální asociaci a byla označována za buržoazní pavědu.

Odvažuji se však tvrdit, že existovaly jakési její ponorné říčky, ve kterých přežívala. Jsem dalek toho přeceňovat význam této skryté sociologie, ale bylo by na druhé straně chybou nezmínit se i o takových formách její existence. Tuto část dějin oboru, která upadá pomalu, ale jistě do zapomnění, připomenu v poslední části svých poznámek.

Druhá a třetí historická fáze: 1963–1969 a obnova české sociologie

Druhá historická fáze, která byla co do počtu let krátká, ale co do událostí a také osudů našeho oboru dlouhá a bohatá, vedla – jak bylo mnohokrát konstatováno – k uznání sociologie jako vědního oboru. Ovšem je nutno poznamenat, že ve všech oficiálních dokumentech se i v této době obnovy hovořilo o „marxistické sociologii“. Základní fakta jsou známá, ale je užitečné připomenout ta nejdůležitější a poukázat na některé méně jasně vnímané stránky tohoto období.

Obnova české sociologie, i když v podobě omezené politickým rámcem, by nebyla tehdy možná, kdyby se nezměnily jak vnější, tak i vnitřní podmínky. Ve studii zpracované v roce 1969 v Londýně jsem mezi hlavními elementy těchto změn uváděl politické šoky roku 1956, tj. důsledky 20. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu, a politickou a ekonomickou krizi postihující většinu socialistických zemí. Z hlediska ideologického bylo důležité oficiální přijetí teze o „rozdílných cestách k socialismu“ a zvláště posuny v teorii socialismu, zejména zmenšování důrazu na třídní boj, nahrazení důsledného uplatňování teorie diktatury proletariátu koncepcí „všelidového státu“ a připouštění názoru o existenci sociálních konfliktů jako produktů struktury socialistických společností.

I když se dogmatické vedení KSČ snažilo co nejvíce oddálit důsledky obratu v politice socialistických zemí, ke kterému došlo po Chruščevově kritice stalinismu v roce 1956, po událostech v Polsku spojených s pádem Bierutova režimu a zejména po revoluci v Maďarsku, rovněž v roce 1956, myšlenkový a zčásti i politický odpor proti české formě stalinismu rostl a v polovině 60. let se tento model začal hroutit.

Důležitou součástí tehdejší krize socialismu byl fenomén, na který upozorňoval Raymond Aron [1996]. Označil socialistické společnosti, jak to zdůrazňoval Ernest Gellner [1988] za *ideokratické*, tj. takové, které ke svému fungování nezbytně potřebují jasné kolektivní ideje, vize budoucnosti. To bylo nutným důsledkem sociál-

⁴ *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny* (pozn red.).

ního řádu, kterým byl socialismus. Hierarchicky uspořádané společnosti s centrálním hospodářským plánováním potřebují podle Arona pro svůj pohyb „ideové vize“, potřebují explicitně formulovat obecnější i konkrétnější cíle svého směřování, které se mohou stát axiomy strategií centrálních plánovacích orgánů. Formulování takových cílů vyžaduje tvořivost a inovativnost v společenském, kulturním a hospodářském myšlení a vedle toho samozřejmě i politickou vůli k dosahování ideových cílů. Tyto schopnosti však začaly politické elity socialistických zemí ztrácet a nerozhodnost spojená se ztrátou směřování musela vést v převážně hierarchicky a centralisticky organizovaných politických systémech k vážným společenským důsledkům.

V tomto vakuu nerozhodnosti, nejistoty a ztráty dynamismu se začali politické obracet na sociální vědy a žádali je o pomoc, a to jak při diagnóze daného stavu, tak i při hledání terapie. To hrálo pravděpodobně určitou roli při vzniku tří známých týmů odborníků při Ústředním výboru KSČ, které se zabývaly reformou socialistické ekonomie (O. Šik), reformou politického systému (Z. Mlynář) a využitím vědecko-technické revoluce (R. Richta), a otevřelo také cestu k obnově sociologického výzkumu československé společnosti. Málo se dosud vnímá, že mezi těmito týmy existovalo intelektuální a zcela jistě i politické soutěžení. Již tehdy bylo zřejmé ze schůzek týmů, že mezi týmem Zdeňka Mlynáře a Radovana Richty existovalo určité napětí, kdežto týmy ekonomů a politologů se navzájem podporovaly.

Při odstraňování dogmatismu ve společenských vědách a obnově sociologie se musel vymezit vztah mezi historickým materialismem a sociologií, který by umožnil sociologii emancipovat se od ideologie. Dnes texty, které se tímto „problémem“ zabývaly, působí scholasticky [Kaláb, Strmiska 1967] jako prázdné spory o pojmy, ale i to potvrzovalo Aronovu tezi o socialismu jako ideokracii. Diskutovalo se o třech modalitách tohoto vztahu: první spojoval sociologii s historickým materialismem, šlo o jakousi sociologizaci historického materialismu, druhý omezoval sociologii na tzv. konkrétní sociologický výzkum s jeho vlastní metodologií a obecná teorie společnosti byla přenechána historickému materialismu, třetí interpretoval sociologii jako relativně nezávislou sociální vědu, odlišující se jak teoreticky, tak metodologicky od historického materialismu. Ten byl součástí filozofie jako materialistické pojetí dějin. Formálně o věci rozhodlo usnesení Sekretariátu ÚV KSČ z roku 1965, které stojí za citování, protože dokumentuje mentální atmosféru té doby: „...teoretickou základnou marxistické sociologie je marxistická filozofie... sociologický výzkum má tudíž svou...teoretickou základnu, a marxistická sociologie není ani jednostranně empirická a induktivní, ani spekulativně normativní.“ Oficiálně tedy sociologie zůstávala v těsné „blízkosti“ marxistické filozofie a byla úředně vždy označována jako „marxistická sociologie“. Strana by pravděpodobně nejraději viděla vztah sociologie k své ideologii jako vztah popsany v druhé modalitě. Ale trend směřující k třetímu pojetí se nedal zastavit. Přispěly k tomu čtyři skutečnosti: v roce 1965 byla s plným souhlasem vedení KSČ ustavena Československá sociologická společnost (ČSSS), byly zřízeny katedry sociologie na vysokých školách, vznikl Sociologický ústav ČSAV a začal vycházet samostatný *Sociologický časopis*. To bylo signálem k zakládání oddě-

lení sociologie ve výzkumných ústavech jednotlivých ministerstev. Trend k otevřené organizační a z části i názorové diferenciaci sociologie byl zřejmý.

Přes všechnen tento rozvoj, který se projevil např. tím, že ke konci 60. let měla ČSSS přes 700 členů – nikdy jich u nás nebude více – bylo zřejmé, že tehdejší česká sociologie trpěla stále omezeními, která vyplývala z širšího politického rámce. Obecně řečeno, plnila především instrumentální funkci, podstatně méně teoretickou a jen ve zcela omezené podobě kritickou. V rámci této instrumentální funkce se nejvíce uplatňovala její informační role (shromažďování sociálních informací, které nebylo možno získat v rámci běžné statistiky), dále pak role technokratická, tj. poskytování nástrojů k prohlubování „plánovitosti“ řízení socialistické společnosti (proto ten velký zájem o funkcionalistickou teorii Parsonsovu, případně Mertonovu), a role analytická, ve které dosáhla vysokých kvalit při rozboru sociální struktury tehdejší československé společnosti, při analýze proměn dělnické třídy, profesních skupin v průmyslu a proměn inteligence za socialismu. V rámci Richtova týmu se začala rozvíjet také futurologická role sociologie [Richta et al. 1967]. Nečetné byly pokusy obohatit sociologickou teorii, která vždy plní důležitou roli v rozvoji oboru. O to se v době uvolnění pokoušeli někteří členové starší sociologické generace, kteří přežili předchozí destrukci disciplíny, např. J. L. Fischer svým konceptem funkcionálně-strukturální teorie společnosti [Fischer 1948], která byla blízká západním funkcionalistickým teoriím. Patřilo sem rovněž úsilí členů tehdy střední generace, např. Z. Strmisky a M. Kalába, provést syntézu dialektiky a funkcionalismu, neboli v podstatě propojit historickou metodu s analytickou [Kaláb, Strmiska 1967: 1–11]. Teoretické obzory rozšiřovaly i práce Miloslava Petruska o sociometrii [Petrusek 1969]. Velmi slibné a stranou sociologického mainstreamu byly práce O. Weinbergera [Weinberger 1959] a F. Šamalíka [Šamalík 1967], které inspirovány mimo jiné Maxem Weberem rozvíjely právní sociologii a teorii jednání. Nedávno z němčiny přeložená Weinbergerova kniha [Weinberger 1997] dokládá, o jaký talent přišla česká právní teorie a sociologie jeho emigrací po roce 1968. Bohužel česká sociologická komunita dodnes jeho dílo dostatečně neocenuje. K ojedinělým pokusům o teoretickou nebo alespoň systematizující práci patří také kniha Václava Lamsera o sociální komunikaci [Lamser 1969].

Téměř úplně však chyběla explicitně demytizující a kritická sociologie zabývající se soudobou českou společností. Prvky tohoto pohledu bylo možno najít v studiích týmu Pavla Machonina, zabývajících se stratifikací československé společnosti [Machonin, Jungmann 1965]. Být otevřeně kritický k jádru existujícího sociálně politického systému, kterým zůstávala marxistická verze socialismu, bylo – alespoň na půdě sociologie – i v této době „tání“ ale přece jen nemožné. A navíc nelze v této souvislosti zapomenout na vnitřní problémy a bariéry některých autorů reprezentujících obnovu sociologie v ústředních vědeckých institucích. Jejich existence a význam se nutně vynoří v okamžiku, kdy se podíváme na sled publikací některých z nich. Jestliže např. Miloš Kaláb ještě v roce 1965 publikoval práci „Předmět a metoda vědeckého komunismu“ [Kaláb 1965] a pak společně se Zdeňkem Strmiskou roku 1967 uveřejnil již zmíněnou stať, která chtěla spojit dialektický marxismus s funkcionalismem a revidovala tak ortodoxní ideologickou linii strany, bylo to asi

maximum toho, co mohli tito lidé reprezentující pozici „iluze jako osud“ [Drápala 1996] dělat. Citovaný příklad není jediný a má sloužit pouze jako dokument rychlých názorových proměn, kterými procházela v polovině 60. let velká skupina lidí v oficiálních strukturách.

Skrytá, zašifovaná kritika konkrétních prvků systému ovšem existovala, kritická byla již jinakost, odlišnost pohledu, odkrývání neznámých dimenzí tehdejší české společnosti, např. sociální struktury a klimatu v průmyslových závodech, úvahy o hodnotových orientacích, zkoumání malých skupin, sociometrie a další.

Přes veškerá rizika neúplnosti a nepochybně i subjektivity pohledu se jako člen generace, která tu dobu intenzivně prožívala, pokusím označit ty myšlenky, publikace a události, které se staly, podle mého soudu, milníky oživení oboru a jeho tehdejšího boomu.

Vzhledem k ideokratické povaze režimu byly důležité posuny v interpretaci marxismu. Na prvním místě nenápadné, ale důležité připuštění faktu, že existuje rozdíl mezi tím, co se označuje pojmy *institucionální* a *intelektuální marxismus*, čili rozdíl mezi humanistickou a byrokratickou interpretací Marxe. Na druhém místě je to skutečnost, že se po roce 1956 začalo opatrně připouštět, že i mimo marxismus-leninismus vznikaly myšlenky a práce, které umožňují lépe rozumět světu, ve kterém žijeme. To zní dnes pochopitelně zcela absurdně nebo směšně, ale v tehdejší situaci to bylo významné. Třetím důležitým faktorem emancipace sociologie bylo interpretování marxismu jako obecné metody analýzy společnosti, s důrazem na historický a makrosociální přístup a na ekonomické instituce. Byl to v podstatě posun od hotové a uzavřené teorie k volněji chápané metodologii.

Čtvrtým elementem ideové změny byly práce zabývající se *stratifikací a třídní strukturou socialistické společnosti*. Myslím, že představovaly společně s analýzami role trhu za socialismu nejvýznamnější a politicky nejvýbušnější výsledek pohybu českého společenskovědního myšlení 60. let. Startérem kritických sociologických prací byly studie a informace o západní sociologii. Zejména je zapotřebí uvést knihu J. Klofáče a V. Tlustého z roku 1959 „Současná empirická sociologie“ [Klofáč, Tlustý 1959] a jejich dvoudílnou „Soudobou sociologii“, která vyšla v roce 1965 [Klofáč, Tlustý 1965]. To, o čem v ní tehdy její autoři informovali, umožnilo posun od výkladu struktury společností výlučně pomocí ortodoxního třídního modelu k modelu stratifikačnímu, který sice kritizovali, ale nevylučovali. Při zkoumání sociální struktury společnosti bylo možné oba modely propojit. Ten, kdo vidí jen rozdělení společností do sociálních tříd, nevnímá podle autorů existenci sociálních vrstev a naopak ten, kdo vidí společnost jen prismaticem sociálních vrstev, pomíjí existenci tříd. Z toho bylo možné odvodit, že pojem stratifikace je univerzálnější než pojem třídní struktury. Ta je jen určitým případem stratifikace, speciálním typem polarizované stratifikace. Tento názor ovšem vedl k závěru, že beztřídní společnost může být vysoce stratifikovanou společností. K tomu ostatně na základě podobné úvahy došel již v letech 1953–1954 Stanisław Ossowski – o kterém se autoři zmiňují, když popsal sociální strukturu socialistických společností jako „nerovnostářskou beztřídnost“ [Ossowski 1963: 100–118]. Takový přístup omezoval sociální utopismus a na-

opak pootevřel dveře analýze skupinových zájmů a konfliktů. A ta ve svých důsledcích musela vést k politickému pluralismu a k institucionalizaci sociálních konfliktů v demokratickém rámci. K podobným závěrům vedla implicitně i studie P. Machonina a B. Jungmanna uveřejněná v *Sociologickém časopise* roku 1965 [Machonin, Jungmann 1965]. Šedesátá léta byla prakticky ve všech socialistických zemích dobou intenzivní kritiky dichotomického leninského a stalinského pojetí struktury socialistické společnosti. Svědčí o tom práce A. Hegedüse a Zs. Ferge z Maďarska [Hegedüs 1964; Ferge 1968], Wł. Wesołowského a K. Słomczyńskiego [Wesołowski, Słomczyński 1969] a také J. Szczepańskiego [Szczepański 1965] z Polska, Vadima Semjonova [Semjonov 1966] ze SSSR a M. Lungwitze [Lungwitz 1962] z NDR.

Je ovšem velkou zásluhou Pavla Machonina a jeho týmu [Machonin et al. 1968], že verifikovali empiricky nedichotomický, vícedimenzionální model, že definovali nově dimenze specifické pro socialistickou společnost a že člen týmu L. Brokl [1968] rozlišil dvě odlišné složky horní třídy, tj. na jedné straně elitu moci a na druhé straně elitu profesionální kvalifikace a výkonu. Není pochyb o tom, že zde bylo dosaženo vrcholů analýzy sociální struktury socialistické společnosti, a kromě toho akademické statečnosti, neboť podobné názory už byly za hranicí běžné kritiky marxistického dogmatismu.

Nicméně do mysli se vkrádá tísnivá myšlenka: nebylo to do značné míry objevení toho, čeho si kvalifikovaní nemarxističtí sociologové analyzující moderní společnosti byli již dlouho vědomi? A přitom není nutno myslet jen na Maxe Webera a jeho žáky, ale na řadu dalších, i domácích autorů. Uvádím to proto, abych připomněl, že např. Josef Král v roce 1947 přednesl pro Filosofickou jednotu přednášku, ve které mimo jiné poukazoval na neudržitelnost dichotomického pojetí tříd ve společnosti SSSR a na nutnost diferencovanějšího pojetí sociální struktury této společnosti. Byl tehdy nemilosrdně napaden Arnoštem Kolmanem, nově jmenovaným profesorem filozofie na Filosofické fakultě UK. Později, v roce 1979, Kolman vydal knihu, která označovala jeho generaci za pomýlenou a o životě této generace hovořila jako o životě, „který jsme tak neměli žít“ [Kolman 1979].

Myslím, že součástí toho, co se pravděpodobně dělo v myslích protagonistů obnovy sociologie v šedesátých letech, z nichž většina vyšla z pracovišť, jako byla Vysoká škola politická ÚV KSČ, ústavy marxismu-leninismu apod., byla skutečnost, že se blíže seznámili s pracemi nemarxistické sociologie, které dříve neznali, a že v nich objevili nové a přesnější vhledy do reality soudobých společností. To společně s tím, že si začali uvědomovat skutečnou povahu společnosti reálného socialismu a také svou životní iluzi, asi vedlo k tomu, že se snažili situaci změnit. Prvním krokem, kdy ještě chtěli vycházet z marxismu, bylo úsilí doplnit existující oficiální doktrínu prvky západní empirické sociologie. Takové doplňování oficiální doktríny ovšem představovalo – ve smyslu teorie sekty – nepřijatelnou odchylku a bylo pro ni nebezpečné. Ale bylo riskantní i pro své protagonisty, jak dokumentovaly jejich osudy po roce 1969. Nicméně někteří z nich se k takové revizi doktríny rozhodli, myslím si, že mnozí věřili, že se jim to zdaří a že to přispěje ke změně systému. A zde je – bez ohledu na to, co jsem vyslovil, když jsem hovořil o tísnivé myšlence

– jejich zásluha, kterou je nutno vidět v širším kontextu místa a doby. Měnili hranice přijatelného, měnili perspektivu pohledu na to, v čem jsme tehdy žili. Jejich kroky byly především důležitými kulturně politickými činy opírajícími se o nedoktrinnální vidění situace, ve které byla tehdy česká společnost. Nebylo by správné posuzovat je pouze z úzce kognitivního hlediska. Chápali sociologii, podle mého názoru, jako intelektuální nástroj, který měl sloužit dosažení politické změny. Ať již se podaří nebo nepodaří odhalit obsah těchto vnitřních procesů, které rozhodujícím způsobem přispěly k sociologickému boomu druhé poloviny 60. let, je vhodné připomenout si základní fakta. Celý tento pohyb samozřejmě otevíral možnosti i těm českým sociologům, které označuji jako sociology na okraji. Ti začali více publikovat v oficiálních médiích, byli zváni k spolupráci v některých velkých týmech usilujících o reformu socialismu (např. autor této stati s Lubomírem Kotačkou se stali členy Mlynářova týmu) a zejména začali intenzivněji komunikovat s mainstreamem tehdejší české sociologie.

Je třeba zdůraznit, že celý tento pozoruhodný vzmach trval vlastně *krátkou dobu*. Z hlediska institucionálního zhruba jen 5 let, tj. od roku 1964 do roku 1969, i když je zřejmé, jak uvádí Pavel Machonin, že obnovení „rozvoje československé sociologie na marxistické bázi... začíná na přelomu padesátých a šedesátých let“ [Machonin et al. 1968: 20].

Na obnovování sociologie v Československu měly podle mého soudu největší podíl univerzity a vysoké školy a paradoxně také katedra marxistické sociologie na Vysoké škole politické ÚV KSČ. Jaroslav Klofáč, který tuto katedru vedl, řadu lidí, kteří nebyli v mainstreamu, např. požádal, aby připravili čítanky s klasickými texty ze své speciální disciplíny. Takže vydavatelem prvních českých překladů studií Maxe Webera, Georga Simmela, Wernera Sombarta a Louise Wirtha o městech se stala tato stranická instituce. Ta si to mohla dovolit. Svou roli v celé té situaci hrála asi také skutečnost, že na vysokých školách bylo nejvíce sociologů, pak následovaly výzkumné ústavy resortů a podstatně méně jich bylo v ústavech akademie.

Rozsáhlá byla v té době také publikační, zejména knižní produkce. Měl jsem vždy pocit, že *Sociologický časopis* byl více „hlídán“ než např. Sociologická knižnice nakladatelství Svoboda, vedená redaktorkou Jarmilou Oborskou. A opět je zde paradox: toto nakladatelství bylo v podstatě součástí tiskového koncernu Rudého práva, a bylo tudíž blízko ÚV KSČ.

Důležitá byla také konferenční činnost té doby. Pozoruhodná a symbolicky významná byla konference ČSSS v Bedřichově v roce 1966. Tam totiž, vedle marxistických sociologů, vystoupili také Josef Král, J. L. Fischer a řada dalších sociologů, kteří rozhodně nepatřili do tehdejšího hlavního proudu. Významná z tohoto hlediska byla rovněž konference na Hrubé Skále na podzim 1967, organizovaná Václavem Lamserem a věnovaná především metodologickým otázkám sociologického výzkumu. Do tohoto období spadalo také setkání polských a československých sociologů ve Smolenicích (1967). Nikdy předtím ani potom se nesešli polští, čeští a slovenští sociologové v tak reprezentativním složení. Polskou stranu vedl Jan Szczepański. Rychle se obnovily nebo nově navázaly kontakty se světovou sociologií. Prahu začali

po přestávce 20 let navštěvovat přední západní sociologové. Před tím šlo o ojedinělé návštěvy. K těmto ojedinělým návštěvníkům Prahy v 50. letech patřil např. Everett C. Hughes, který se jako zástupce ISA setkal s Josefem Králem, aby se dal informovat o situaci sociologie v Československu. Po roce 1960 se počet návštěv začal zvyšovat, a nebyly to jen osobnosti jako Robert Merton, Norbert Wiener, Karl Deutsch či Ernest Gellner. Bylo by zajímavé a poučné sestavit seznam hostů-sociologů, kteří v šedesátých letech navštívili Prahu.

Součástí navazování kontaktů bylo obnovení účasti českých sociologů na mezinárodních konferencích a kongresech a stáže nebo i výukové pobyty českých sociologů na západoevropských nebo severoamerických univerzitách. Z tohoto hlediska byl důležitý 6. světový sociologický kongres ve francouzském Evianu v roce 1966, kterého se zúčastnil velký počet českých sociologů, a to nikoliv jen ti, kdo zastupovali instituce. Dokladem tehdejší volnější situace byla skutečnost, že se ho díky finanční pomoci přítele z Brazílie zúčastnil i Josef Král. Došlo tam i k řadě setkání mezi sociology žijícími doma a v exilu. Po mnoha letech jsem se tam mohl setkat s Ferdinandem Kolegarem, kolegou ze studií a žákem Zdeňka Ullricha, který tehdy učil na Rooseveltově univerzitě v Chicagu. Ale asi nejdůležitější byla možnost studovat a přednášet v zahraničí. Myslím, že tyto pobyty na zahraničních univerzitách hrály důležitou roli ve vývoji názorů jednotlivých českých sociologů, a tím i ve vývoji české sociologie. I ty bychom měli mít pro rekonstrukci historie české sociologie té doby zaznamenány. Některé byly z hlediska toho, s kým jsme mohli přitom komunikovat, pozoruhodné. Tak např. Bohumil Jungmann se během stáže v Kolíně nad Rýnem stýkal s Leopoldem von Wiese. Já jsem měl možnost setkávat se během svého pobytu v roce 1965 na univerzitě v Münsteru s Helmutem Schelskym a na jiném místě s Paulem H. Chombartem de Lauwe.

Důležitým rysem charakterizujícím období druhé poloviny 60. let byl velký zájem široké veřejnosti, tisku, rozhlasu i mladé televize o sociologii. Byl rozhodně větší než dnes. Myslím, že ten zájem byl výsledkem propojení dvou nadějí vkládaných do rozvoje sociologie. Na jedné straně to byla naděje mocenských a technokratických struktur, které předpokládaly, že aplikace strukturálně funkcionalistických sociologických konceptů, systémové teorie a kybernetiky, spojených s modelováním sociálních procesů a s výpočetní technikou, může zlepšit ekonomické, ale i sociální plánování. To se dostávalo do úzkých díky samotnému vývoji socialismu, jenž přecházel z období investiční poptávky, která byla určována samotnými plánovači, do období rostoucího významu spotřební poptávky, která byla mnohem hůře předvídatelná jednoduchými ekonomickými nástroji a vyžadovala jemnější nástroje, včetně sociologických. Na druhé straně, což působilo na širokou veřejnost a média více, to byla naděje vkládaná do humanizující role sociologie, spočívající mimo jiné v důrazu na participaci širokých vrstev na „socialistickém řízení společnosti“. V podstatě to byla výzva k demokratizaci. Není ovšem pochyb o tom, že i v té době existovali uvnitř diferencovaného proudu marxistické sociologie lidé, kteří – v duchu logiky sekty – vnitřně odmítali tento vývoj a byli ochotni zaujmout tvrdé ideologické hlediště, které zdůrazňovalo, slovy Andreje Siráckého a Karla Rychtaříka z roku 1971,

že: „(v) e dvacátém století existují vedle sebe nejen dva třídě protikladné sociální systémy, ale v podstatě dvě sociologické koncepce“ [Sirácky, Rychtařík 1971: 3]. To prokázali zcela konkrétně svými činy po roce 1969, kdy se účastnili profesionálního a často i existenčního trestání těch kolegů, kteří se odchýlili od sektářské ideologie strany. O svých představách o sociologii nenechával Karel Rychtařík po roce 1969 nikoho na pochybách: „Naše sociologie je součástí ideologie komunismu. Marxistická sociologie je sociologií myšlení a činů... Jsme tedy pro takové pojetí marxistické sociologie, v níž je sociologická angažovanost vřazena do širších souvislostí a specifikou svého konkrétního poznání spojena s cílevědomou lidskou aktivitou“ [Rychtařík 1978: 266]. Je dobré připomenout si jak obsah, tak i dikci této tzv. angažované sociologie, mimo jiné proto, že i dnes tento model některé české sociology přitahuje.

Sociologie mimo vysoké školy a akademie

Následující poznámky nelze opět chápat jako ucelený přehled činnosti sociologů v resortních výzkumných ústavech a jiných institucích. Spíše tu jde o pohled na jednu z oblastí, ve které již od poloviny 50. let pracovali lidé, kteří se snažili dělat alespoň slušnou *sociografii* anebo upozorňovat na *konkrétní sociální problémy*. Zabývám se zde opět především 50. a 60. lety a v závěru srovnávám situaci v době normalizace s těmito prvními obdobími socialismu.

V letech 1950–1965 u nás sociologie jako vysokoškolský obor nepochybně neexistovala, avšak již od poloviny padesátých let, kdy se začala projevovat potřeba konkrétních sociálních informací, vznikaly analýzy některých sociálních otázek. Ty analýzy měly často slušnou sociálně-ekonomickou nebo explicitě sociologickou povahu, a lze proto konstatovat, že i v tomto pro obor nejhorším období přežívala alespoň empiricky orientovaná sociologie či sociografie skrytě v několika zdravotnických, urbanistických a technických výzkumných ústavech a také ve statistickém úřadu. Zároveň je zapotřebí zdůraznit, že těchto analýz nebylo mnoho a že se týkaly jen určitých oblastí, nebyly zaměřeny na celek společnosti a nemohly mít vliv na její základní ideologický rámec. Měly však někdy překvapivé sociálně politické účinky, jak ukázu na jednom konkrétním případu.

Uvedu příklad z oboru, ve kterém jsem dlouho pracoval. Týká se bydlení a vztahu mezi bydlením a demografickým vývojem. Vladimír Wynnyczuk publikoval již v roce 1954 ve Výzkumném ústavu výstavby a architektury studii „Jak si přejí bydlet naši pracující“ [Wynnyczuk 1954] a o dva roky později analýzu obyvatel a domácností v nové bytové výstavbě „Typové byty a jejich obyvatelé“ [Wynnyczuk 1956]. Týž autor s Vladimírem Srbem ze Státního statistického úřadu uveřejnil v letech 1956 a 1957 ve *Statistickém obzoru* dva články o bytové situaci v Československu [Srb, Wynnyczuk 1956, 1957]. V nich mimo jiné ukázali, že počet domácností tehdy rostl rychleji než počet bytů a že se zvyšuje bytová nouze. Články byly implicitě tak kritické, že Rádio Svobodná Evropa posílala části jednoho z nich jako letáky pomocí balónů na území

Československa. Připomínám, že tuto akci tam měl na starosti český sociolog v exilu Zdeněk Suda. Tyto a další analýzy přispěly nepochybně ke kritické diskusi o bydlení uvnitř vedení KSČ a vedly pak roku 1959 ke změně politiky v této oblasti.

V polovině 50. let autor tohoto příspěvku, díky iniciativě RNDr. Václava Buriána z Ústavu hygieny v Praze, který tam založil nové oddělení hygieny sídlišť, analyzoval rozdíly mezi úmrtností na venkově a ve městech v českých zemích a prováděl sociografické studie venkovských obcí v okresech Bruntál a Šumperk [Musil, Balík 1959]. Poté se skupinou lékařů hygieniků zkoumal zdravotní a sociálně ekologický stav venkovské obce Příkazy u Olomouce a v zápětí města Olomouce, zejména jeho historického jádra, a srovnával sociálně-prostorovou strukturu tří českých měst v duchu modelů chicagské školy urbánní sociologie Analýza historického jádra Olomouce se opírala o data z censu, o data zdravotnické statistiky a také o podrobný průzkum všech bytů na tomto území města. V roce 1958 jsem publikoval výsledky této analýzy ve *Statistickém obzoru* v článku, který má poněkud enigmatický titul: „Statistické rozborů demografické a sociálně-hygienické struktury městských sídlišť“ [Musil 1958]. Studie se opírá o Burgessův zonální model města [Burgess 1925] a v seznamu literatury jsou všichni velcí autoři chicagské školy, jen pojem humánní ekologie nemohl být použit. Je pravděpodobné, že podobný vývoj probíhal i v jiných resortech, a bylo by vhodné, kdyby sociologové pracující tehdy v podobných resortních ústavech, např. ve Výzkumném ústavu sociálního zabezpečení, Výzkumném ústavu ekonomiky zemědělství a výživy, Výzkumném ústavu strojírenské technologie a ekonomiky atd., informovali dnešní generace o studiích, které realizovali v 50. a 60. letech. Oficiální texty zpracovávané později na vysokých školách i odborně kvalitními autory, např. Janem Macků [Macků 1968], nemluvě o textech méně seriózních autorů, jakým byl např. Antonín Vaněk [Vaněk 1985], tuto sociologickou produkci vzniklou mimo vysoké školy a akademii vůbec nezaregistrovaly. Dnes se téměř chce říci, naštěstí.

V roce 1963 bylo ve Výzkumném ústavu výstavby a architektury ustaveno oddělení sociologie města a bydlení a byl posílen posun od demografických analýz k explicitě sociologickým. V roce 1964 jsme začali vydávat bulletin „Sociologie města a bydlení“, ve kterém jsme uveřejňovali jednak výsledky vlastních výzkumů, jednak překlady důležitých studií z oboru, a to jak ze Západu, tak z Polska, Maďarska, Sovětského svazu, a anotace dalších článků. Každý rok vyšlo 10 čísel a ta byla rozesílána několika stům zájemců. Články byly zaměřeny odborně, a museli jsme pečlivě vyvažovat příspěvky západních a východních autorů. Ale protože jsme znali autory z tehdejších socialistických zemí a jejich názory, vybírali jsme vždy takové, které byly věcné a přinášely sociologický, případně sociálně geografický pohled na města. Ale i tak jsme občas narazili. Časopis byl zasílán i do bývalé NDR a tam jedna výzkumnice z tehdejší Akademie stavebnictví nelenila a stěžovala si na to, že jsme uveřejnili západoněmeckou studii, ve které autor pochvalně psal o pojetí města u Maxe Webera. Vedení ústavu se nezaleklo a mohli jsme pokračovat.

Od začátku 60. let jsme soustavně rozvíjeli v našem výzkumu sociálně ekologický přístup, z počátku v mikrodimenzi a ke konci pak v měřítku velkých měst.

První studie se týkaly sociálních a psychologických důsledků bydlení v různých druzích obytných domů a obytného prostředí. Sociologicky nejrelevantnější byly výzkumy tzv. nového bydlení na venkově a ve městech, výzkumy tzv. kolektivních domů v Litvínově a Zlíně a důsledky bydlení ve výškových domech [Librová 1961, Macková 1964, 1969, Macková, Musil 1964]. Ukázali jsme, že hmotné mikroprostředí mění některé prvky chování lidí, např. formy a intenzitu sociální komunikace, a že dokonce generuje určité druhy obav a anxiózních neuróz, a zejména jsme poukazovali na to, jak některé „progresivní socialistické“ koncepce architektů ztroskotaly [Macková 1964], protože neodpovídaly procesům reálného života. Současně jsme přitom odhalovali i takové skutečnosti, jako byla pravděpodobná korupce při přidělování bytů, a řadu dalších podpovrchových fenoménů té doby. Metodologicky i věcně byl pozoruhodný výzkum Evy Librové a Anny Veselé o režimu dne různých skupin obyvatelstva v různých druzích bytů [Librová, Veselá 1965]. Práce byla mikroekologií české rodiny a nepochybuji o tom, že kdyby byla vyšla v angličtině, byla by to jedna z uznávaných prací ze sociologie bydlení a rodiny.

O něco později sociologické oddělení VÚVA začalo pracovat na mezoúrovni, tj. uskutečnilo řadu sociálních průzkumů starých městských čtvrtí v Praze, Plzni, Českých Budějovicích nebo Kladně v duchu klasických britských *social surveys* [Musil, Pazderová 1966]. Podnět k provádění těchto průzkumů byl praktický. V té době začalo být urbanistům jasné, že velmi brzy bude i u nás nastolena otázka přestavby starých a zchátralých částí českých měst. Osvícení a dobře sociologicky orientovaní urbanisté, jakými byli např. Jaromír Štván a Vladimír Matoušek z brněnské pobočky VÚVA, začali tyto přestavby teoreticky promýšlet a brzy narazili na jejich sociologické aspekty. Požádali nás pak, abychom se jako sociologové zúčastnili výzkumu těchto oblastí v řadě českých i slovenských měst. Využili jsme toho k tomu, abychom zkoumali obecnější sociologické otázky. Vedle nálezů o specifické sociální a demografické struktuře těchto území jsme objevili existenci subtilnějších sociologických jevů, např. modifikované příbuzenské rodiny v městském prostředí a jistou prostorovou koncentraci vzájemně příbuzných lidí v městském prostoru.

Objev modifikované městské příbuzenské rodiny ve městech jsme učinili stejně tak jako urbánní sociologové ve městech Spojených států několik let před tím. Výsledky českých výzkumů byly pak přetištěny ve třech zahraničních publikacích [např. Musil 1966]. Již tehdy jsme pozorovali, že řada prvků městského chování ve velkých českých městech je analogií chování lidí ve městech na Západě. To nás vedlo k myšlence začít studovat rozdíly a shody ve městech socialistických a kapitalistických společnostech. Prvním krokem byly studie o vnitřní sociálně prostorové struktuře českých měst, ve kterých jsme aplikovali metodologii chicagské humánní ekologie. Jednu z nich, původně otištěnou v roce 1960 v časopise *Demografie*, zařadil britský sociolog Ray E. Pahl do své čítky *Readings in Urban Sociology* vydané roku 1968 [Musil 1968] a z ní byla přetištěna v obdobné čítance vydané ve Spolkové republice Německo a také v Maďarsku. Knihy a články vzniklé na základě výzkumů prováděných tímto malým oddělením sociologie VÚVA byly překládány do angličtiny, němčiny, ruštiny, italštiny, polštiny či maďarštiny. A tyto naše zkušenosti a vý-

zkumy nám pak umožnily autorsky se účastnit odborných studií o bydlení vydávaných Evropskou hospodářskou komisí OSN.

Dnes, kdy lze s odstupem srovnávat naše tehdejší výzkumy interakce mezi obytným prostředím a chováním i postoji lidí s obdobnými studiemi v západní Evropě té doby, mohu zodpovědně konstatovat, že jsme dosahovali obvyklé, nebo někdy i vyšší výzkumné úrovně. A lze rovněž říci, že se u nás později již podobné studie ve sféře mikro- a mezosociální ekologie neprováděly. Standardní evropské úrovně jsme dosahovali také ve studiích týkajících se odhadu počtu a struktury bytů a bytové politiky, jak dokládaly práce pro OSN.

Vyvrcholením práce oddělení sociologie ve VÚVA byla sociologická analýza průmyslového města Ostravy. Měla zachytit stav Ostravy v době jejího největšího rozvoje, ale také vynořujících se problémů velkého města s jednostrannou hospodářskou základnou. Cílem byla humanizace města a posílení neprůmyslových složek, např. vysokých škol, výzkumu, umění. Události let 1968 a 1969 znemožnily, kromě několika výjimek, výsledky zveřejnit [např. Musil, Kotačka, Hrubá 1967]. Na druhé straně tato studie byla přechodem k sérii prací, které se soustavně zabývaly ještě širšími otázkami, totiž urbanizací České republiky a jejími sociálními souvislostmi. Větší část těchto prací se uskutečnila v dalším období, tj. za normalizace.

Při pohledu zpět na naše studie z doby před rokem 1969 je zapotřebí upozornit na meze naší tehdejší práce. Bylo jich několik a byly pravděpodobně stejné i na jiných podobných pracovištích: omezovali jsme se vědomě na problémy bydlení, na vztahy mezi obytným a širším městským prostředím a chováním lidí a nebyli jsme s to otevřeně upozorňovat na širší sociálně politické důsledky tehdejší bytové politiky a koncepce tzv. hromadné bytové výstavby, reagovali jsme spíše na potřeby a problémy socialistických technokratů a plánovačů. Na Západě se analogické práce tehdy označovaly pojmem „market sociology“, což mělo zdůraznit, že šlo o práce na zakázku a nikoliv práce motivované především zájmem o rozšíření vědění. Podléhali jsme rovněž filosofii fordismu, tj. přenášení principů sériové průmyslové výroby do výstavby bytů. Když jsem tehdy přesvědčoval architekty a inženýry, kteří připravovali koncepci nových typů obytných domů, o účelnosti sociologického výzkumu, říkal jsem jim, že zde platí analogie z vývoje konfekčního oděvního průmyslu. Ten se stal úspěšným až po pečlivých antropologických studiích a měřeních lidských těl a po zjištění četnosti jednotlivých typů těl. Mysleli jsme, že vytvoříme analogicky pro potřebu architektů a techniků typologie českých domácností, typologie životních způsobů a že jim naznačíme dokonce základní vývojové trendy v tomto ohledu. A i když jsme zdůrazňovali, že sociologie bydlení je jakousi zpětnou vazbou pro techniky navrhující byty, protože jim poskytuje informace o nesouladu mezi jejich představami o dobrém bydlení – často nevědomě vyjadřujícími jistý utopismus architektů spojený s kulturními stereotypy určité sociální vrstvy – a reálným chováním a potřebami uživatelů, čili že je informujeme o jejich chybách, nemohli jsme říci, že kořeny těchto chyb jsou hlubší a vyplývají z podstaty společenského systému a jeho konkrétních politik, v tomto případě bytové. Nicméně i dnes lze říci, že prvky kritiky byly v naší práci obsaženy, bylo jich však málo. Snažil jsem se to později, ve svém

příspěvku na Světovém sociologickém kongresu ve Varně v roce 1970, napravit analýzou plánování měst jako sociálního procesu. Sociologie se nemůže omezit na roli pomocníka plánování měst a musí se stejně důrazně zaměřit na působení sociálních a politických faktorů ovlivňujících rozhodování plánovačů [Musil 1971].

V době husákovské normalizace byla cesta obnovy a rozvoje teoretické sociologie, sociologie sociální struktury, politické sociologie uzavřená. V mainstreamu oficiální sociologie se v 70. a 80. letech přes pokusy Blanky Filipcové rozvinout např. téma socialistického způsobu života nebo pokračovat v některých analýzách sociální struktury československé společnosti – s více nebo méně kritickým postojem k práci Machoninova týmu – nic významného nedělo. Snad jen v oblasti metodologie, které se věnoval v Sociologickém ústavu ČSAV před svým odchodem do Spolkové republiky Německo Václav Lamser, bylo dosaženo určitých pokroků díky pracím Michala Illnera – prošel stáží na Columbia University u Paula Lazarsfelda – o sociálních indikátorech [Illner, Foret 1980].

Sociologů v resortních ústavech přibýlo, tyto ústavy a nově vzniklé poradenské instituce se staly pro řadu sociologů z vysokých škol a snad i Akademie útočištěm. Buď tyto lidi přímo zaměstnávaly, anebo jim zadávaly jako externistům výzkumné práce. Tehdy např. Pavel Machonin takto zpracoval velmi dobré studie z oblasti sociologie Prahy. Po počátečním šoku z okupace a likvidace reformního hnutí šedesátých let se okrajová sociologie vracela opět do svých původních kolejí. Dokonce rozvinula více než dříve jakási sekundární publikační média ve formě sborníků, které byly výsledkem četných konferencí a byly vydávány nejrozmanitějšími neakademickými organizacemi. V těchto sbornících je pravděpodobně více sociologie než v akademických publikacích normalizačního období. Mezi autory těchto sborníků lze často najít sociology disidenty, sociology bývalé členy KSČ, sociology z šedé zóny a také mladé autory, kteří nechtěli nebo nemohli publikovat v oficiálních sociologických médiích, ale kteří se později stali předními společenskovědními pracovníky, např. Martina Potůčka.

V tomto ohledu hrály pozitivní roli i některé sekce sociologické společnosti, které se staly součástí úsilí o zachování slušné odborné úrovně sociologie. Sekce sociologie města o takovou roli usilovala a v osmdesátých letech se stala již jakousi kritickou platformou, kde vystupovali lidé, kteří nesměli učit na vysokých školách, např. M. Petrusek, kterému se dařilo publikovat někdy prostřednictvím takových institucí, jako byly Vítkovické železárny, díla jako *Úvod do obecné sociologie* [Petrusek 1985]. Nebo tam vystupovali lidé, kteří nesměli publikovat, jako např. V. Klaus, M. Zeman, D. Slejška aj.

Z hlediska empirického výzkumu – který byl financován často osvícenými lidmi z komunální sféry, např. z Hradce Králové – hrály tehdy důležitou roli Institut pro sociální analýzu v Hradci Králové (ISA), Domy techniky, např. Dům techniky v Pardubicích, jehož pracoviště vedené Františkem Hollmannem dokázalo organizovat rozsáhlé sociologické výzkumy měst.

Oddělení sociologie města ve VÚVA se v době normalizace soustředilo především na dva tematické okruhy: na rozsáhlý výzkum života v nových obytných sou-

borech, čili v sídlištích, a na výzkum procesů urbanizace a jejich společenských stránek. Výzkum sídlišť se opíral o rozsáhlý průzkum zhruba 7000 domácností v sedmi českých městech, ve kterých jsme vždy srovnávali život na sídlištích s životem v dobrých starších částech měst a v čtvrtích s rodinnými domky. Řada výsledků byla v podstatě jakýmsi obrazem socialistických měst té doby a jejich reanalýza by byla zajímavým příspěvkem k realistickému historickému pohledu na naše města 70. let. Základní výsledky tohoto výzkumu se podařilo publikovat v nakladatelství Svoboda [Musil et al. 1975]. Je zapotřebí kriticky dodat, že je to práce, na které je doba, ve které jsme ji psali, patrná.

Studie o sociologických stránkách urbanizace byly z hlediska teoretického podnětnější a dosud lze na ně navazovat. Již tehdy se vynořily otázky teoreticky významné: do jaké míry jsou procesy urbanizace univerzální, v čem se liší procesy urbanizace v kapitalistických a socialistických zemích, co způsobuje podobnosti a rozdíly v tzv. socialistické a kapitalistické urbanizaci? Vedle pečlivých analýz hospodářských, demografických a sociálních statistik, srovnávání urbanizace v různých zemích Evropy s urbanizací u nás – řada z nich byla publikována v zahraničí – jsme prováděli řadu vlastních empirických výzkumů, z nichž je zapotřebí uvést alespoň práci Lubomíra Kotačky „Preference sídelních typů mezi obyvatelstvem“ z roku 1976 [Kotačka 1976]. Výsledky studia urbanizace shrnuté autorem této statě v knize *Urbanizace v socialistických zemích* z roku 1977 však vyvolaly velkou ideologickou neolibost tehdejšího ministra Františka Šrámka, vedoucího resortu, kam VÚVA patřil, ale opět díky některým lidem vedoucím ústav oddělení útok přežilo. A navíc část této publikace vyšla samostatně ve Spojených státech. Dokonce jsme se stali později nositeli dílčích úkolů Státního plánu výzkumu a podíleli se na druhé generaci koncepce urbanizace ČSR, kterou měl na starosti tým regionalistů v TERPLANu.

Závěr

Mám-li ve vsí stručnosti vyjádřit realistický pohled na osudy sociologie za socialismu, bude hodně záležet na tom, jak rozumíme pojmům sociologie a sociologický výzkum. Pokud se sociologie chápe jako teoretická, svobodně rozvíjená, otevřená a kritická disciplína zkoumající fungování a problémy soudobých průmyslových a případně post-industriálních společností, pak v období od roku 1948 až po rok 1989 taková disciplína jako veřejně provozovaná aktivita v *plném slova smyslu* v Československu neexistovala. Ani obnova tohoto oboru a vznik kateder sociologie na vysokých školách a ústavů nebo oddělení sociologie v různých institucích v 60. letech nezaručovaly existenci takto chápané sociologie. Tomu byl po celou dobu na překážku širší ideokratický politický rámec, ve kterém státní ideologie stále prosažovala do formulace otázek i odpovědí.

Pokud se však pod pojmem sociologie rozumí aplikace sociologických přístupů a technik na konkrétní společenské otázky, z nichž některé mohou mít i společensky klíčovou roli, např. studium stratifikace společnosti, pak v různé míře, s různými

ným stupněm sofistikace a také otevřenosti sociologie, nebo spíše sociologický výzkum, existovaly v Československu po přerušení trvajícím zhruba 10 let již od konce 50. let. Nebyla to robustní vědecká aktivita, ale existovala. Po celou dobu přežívala na okraji institucí zodpovědných za vědění, poznávání a sebereflexi, ale v šedesátých letech pronikla znovu i do vyšších podlaží těchto kognitivních institucí. Je pravděpodobné, že významným předělem z tohoto hlediska bylo období po roce 1956. Politické změny spojené s odstraňováním stalinismu nepochybně otevřely cestu k obnově sociologie na vysokých školách, akademii a v médiích. Formálně tato institucionální obnova přežila i roky 1968 a 1969, obsahově však nikoliv. Větší kontinuitu lze pozorovat u sociologie na okraji, která nebyla tak silně postihována politickými zvraty jako sociologie v akademických institucích. Tyto poznámky pouze o jedné z těchto sociologií na okraji to chtěly dokumentovat. Ačkoliv i v organizacích na okraji vznikala četná zajímavá díla, mediální stín, ve kterém tato okrajová sociologie existovala, způsobil, že je vlastně dobře neznáme a že jsou častěji citována v zahraniční literatuře než u nás. Měli bychom tento náš oborový deficit co nejrychleji snížit.

JIRÍ MUSIL je profesorem Středoevropské univerzity v Budapešti a Varšavě a Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se zejména sociologií města a regionů, politickou sociologií a sociologickou teorií. Publikoval několik knih o městech, urbanizaci, bydlení, sociální ekologii a o regionálním vývoji. Řada z nich byla přeložena do angličtiny, italštiny, němčiny, polštiny a maďarštiny. Poslední jeho knihou, se spoluautory Pavlou Horskou a Eduardem Maurem, je *Zrod velkoměsta* (2002). Byl rovněž editorem knihy *The End of Czechoslovakia* (1995), *The Meaning of Liberalism – East and West* (2000), *The European Left after 1989 – East and West* (2001). V letech 1999 až 2001 byl prezidentem Evropské sociologické asociace, je zakládajícím členem Učené společnosti ČR a členem Academia Europaea, World Academy of Sciences and Arts a Academia Scientiarum et Artium Europaea.

Literatura

- Aron, Raymond 1996. *Historie XX. století*. Praha: Academia.
- Brokl, Lubomír 1968. „Moc a sociální rozvrstvení“. Pp. 235–264 in Machonin, Pavel et al., *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: Epona.
- Burgess, Ernest W. 1925. „The Growth of the City: An Introduction to a Research Project“. Pp. 47–62 in Park, Robert E., Ernest W. Burgess a Roderick D. McKenzie (eds.), *The City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Drápala, Milan 1996. „Iluze jako osud. K vývoji politických postojů Vítězslava Nezvala“. *Soudobé dějiny* 3: 175–218.
- Engels, Friedrich 1949. *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Praha: Svoboda.
- Ferge, Zsuzsa 1968. „Sociální stratifikace v Maďarsku“. *Sociologický časopis* 4 (6): 682–693.
- Fischer, Josef L. 1948. *Tři stupně*. Praha: Petr.
- Gellner, Ernest 1988. *Plough, Sword and Book*. London: Collins Harvill.

- Hegedüs, András 1964. „The structural model of the socialist society and social stratification”. *Valóság* 5: 1–15.
- Horina, Jiří 1970. *Člověk a mzda*. Hradec Králové: Institut pro sociální analýzu.
- Illner, Michal, Miroslav Foret 1980. *Sociální ukazatele. Metodologie, zdroje, využití*. Praha: Svoboda.
- Kaláb, Miloš 1965. *Předmět a metoda vědeckého komunismu*. Praha: Svoboda.
- Kaláb, Miloš, Zdeněk Strmiska 1967. „K některým otázkám marxistického pojetí sociologické teorie”. *Sociologický časopis* 3 (1): 1–11.
- Klofáč, Jaroslav, Vojtěch Tlustý 1959. *Současná empirická sociologie*. Praha: Orbis.
- Klofáč, Jaroslav, Vojtěch Tlustý 1965, 1967. *Soudobá sociologie I, II*. Praha: Svoboda.
- Kłoskowska, Antonina 1958. „Zagadnienie małych grup społecznych w socjologii”. *Przegląd Socjologiczny* 12: 78–96.
- Kołakowski, Leszek 1960. *Der Mensch ohne Alternative. Von der Möglichkeit und Unmöglichkeit Marxist zu sein*. München: C. H. Beck.
- Kolman, Arnošt 1979. *Die verirrte Generation. So hätten wir nicht leben sollen*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag GmbH.
- Kotačka, Lubomír 1976. „Preference sídelních typů mezi obyvatelstvem ČSSR”. Pp. 143–161 in Musil, Jiří (ed.), *Otázky urbanizace*. Praha: VÚVA.
- Lamser, Václav 1969. *Komunikace a společnost. Úvod do teorie společenské komunikace*. Praha: Academia.
- Librová, Eva 1961. *Jak bydlet. Z průzkumu nových sídlišť*. Praha: VÚVA.
- Librová, Eva, Anna Veselá 1965. *Režim dne různých skupin obyvatelstva ve vztahu k řešení bytů*. Praha: VÚVA.
- Lukács, György 1954. *Die Zerstörung der Vernunft*. Berlin: Aufbau.
- Lungwitz, Karl 1962. *Über die Klassenstruktur in der Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin: Aufbau.
- Macková, Libuše, Jiří Musil 1959. *Výsledky průzkumu bydlení v kolektivních domech v Gottwaldově a Litvínově*. Praha: VÚVA.
- Macková, Libuše 1964. *Bydlení v experimentálních domech*. Praha: VÚVA.
- Macková, Libuše, Jiří Musil 1964. *Průzkum požadavků na řešení výškových obytných domů*. Praha: VÚVA.
- Macková, Libuše 1969. *Byty a obyvatelé v typové výstavbě*. Praha: VÚVA.
- Macků, Jan 1968. *Vybrané kapitoly z dějin československé sociologie*. Praha: Socialistická akademie.
- Machonin, Pavel, Bohumil Jungmann 1965. „Sociální diferenciacie socialistické společnosti a diferenciacie v charakteru práce”. *Sociologický časopis* 1 (6): 656–666.
- Machonin, Pavel et al. 1968. *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: EPOCHA.
- Možný, Ivo 1996. „sociologie česká v letech 1948–1994”. Pp. 1043–1046 in *Velký sociologický slovník II*. Praha: Karolinum.
- Musil, Jiří 1958. „Statistické rozbory demografické a sociálně hygienické struktury městských sídlišť”. *Statistický obzor* 38: 544–553.
- Musil, Jiří, Stanislav Balík 1959. „Sociálně-hygienická a demografická studie obcí severomoravského pohraničí”. Pp. 135–162 in *Sborník Krajského vlastivědného muzea Olomouc IV/1956–1958*. Olomouc: KVM.
- Musil, Jiří, Miluše Pazderová 1966. *Sociologie asanačních území měst*. Praha: VÚVA.
- Musil, Jiří 1966. „Sociology of Urban Redevelopment Areas: A Study from Czechoslovakia”. *International Review of Community Development* 15–16: 213–238.
- Musil, Jiří, Lubomír Kotačka, Květa Hrubá 1967. *Průmyslové město v názorech jeho obyvatel*. Praha: VÚVA.

- Musil, Jiří 1968. „The Development of Prague's Ecological Structure”. Pp. 232–259 in Pahl, R. E. (ed.), *Readings in Urban Sociology*. Oxford: Pergamon Press.
- Musil, Jiří 1971. „Town Planning as a Social Process”. *The New Atlantis, International Journal of Urban and Regional Studies* 2: 10–29.
- Musil, Jiří et al. 1975. *Lidé a sídliště*. Praha: Svoboda.
- Musil, Jiří 1977. *Urbanizace v socialistických zemích*. Praha: Svoboda.
- Ossowski, Stanisław 1957. *Struktura klasowa w społecznej świadomości*. Łódz.
- Ossowski, Stanisław 1963. *Class Structure in the Social Consciousness*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Petrusek, Miloslav 1969. *Sociometrie*. Praha: Svoboda.
- Petrusek, Miloslav 1985. *Úvod do obecné sociologie I, II*. Ostrava: Institut VHI Vítkovice.
- Piôro, Zygmunt 1962. *Ekologia społeczna w urbanistyce*. Warszawa: Arkady.
- Polányi, Karl 1944. *The Great Transformation*. New York: Rinehart.
- Richta, Radovan et al. 1967. *Civilizace na rozcestí. Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda.
- Röpke, Wilhelm 1942. *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart*. Erlenbach-Zürich: Eugen Rentsch Verlag.
- Röpke, Wilhelm 1944. *Civitas humana. Grundfragen der Gesellschafts- und Wirtschaftsreform*. Erlenbach-Zürich: Eugen Rentsch Verlag.
- Rychtařík, Karel 1978. *Sociologie na cestách poznání*. Praha: Academia.
- Sirácký, Andrej, Karel Rychtařík 1971. „O vztahu sociologie a ideologie”. *Rudé právo* 18. února 1971: 3.
- Semjonov, Vadim 1966, nepublikovaný referát z konference o sociální struktuře ve Splitu (unpublished conference paper).
- Srb, Vladimír, Vladimír Wynnyczuk 1956. „Problémy stanovení objemu bytové výstavby”. *Statistický obzor* 36 (9).
- Srb, Vladimír, Vladimír Wynnyczuk 1957. „Bytová výstavba ve světle růstu životní úrovně obyvatelstva”. *Statistický obzor* 37 (1).
- Szczepański, Jan 1965. „Les changements dans la structure de classe de la société polonaise”. *Revue française de sociologie* (1): 13–23.
- Szelényi, Iván 1977. „Notes on the Budapest School”. *Critique* 8: 61–67.
- Šamalík, František 1967. *Člověk a instituce. Antinomie moderní demokracie*. Praha: Svoboda.
- Vaněk, Antonín 1985. *Kapitoly z dějin české a slovenské sociologie*. Praha: Univerzita Karlova.
- Weinberger, Ota 1959. *Studie k logice normativních vět*. Praha: CSAV.
- Weinberger, Ota 1997. *Alternativní teorie jednání*. Praha: Filosofia.
- Weselowski, Włodzimierz, Kazimierz M. Ślomczyński 1969. „Social Stratification in Polish Cities”. Pp. 175–211 in Jackson, John A. (ed.), *Sociological Studies 1: Social Stratification*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wootton, Barbara 1947. *Plánování a svoboda*. Praha: Laichter.
- Wynnyczuk, Vladimír 1954. *Jak si přejí bydlet naši pracující*. Praha: VÚVA.
- Wynnyczuk, Vladimír 1956. *Typové byty a jejich obyvatelé*. Praha: VÚVA.

Historická demografie 28

Obsah

ÚVOD

Tomasz Jaworski: *Historicko-demografické výzkumy Zelenohorské univerzity v letech 1998-2004*

Martin Holý: *Křest ve šlechtickém prostředí českých zemí na prahu novověku*

Eva Kačerová: *Sňatečnost v 17. a 18. století ve světle matrik pražské farnosti Panny Marie pod řetězem*

Markéta Seligová: *Geografická mobilita poddaného obyvatelstva v 1. polovině 18. století ve světle poddanských seznamů*

Michaela Holubová: *Geografická a sociální mobilita snoubenců farnosti Dobruška od konce 18. století do druhé poloviny 19. století*

Martin Jemelka: *Populace Šalomounské hornické kolonie v Moravské Ostravě (1890-1930)*

M A T E R I Á L Y

Eliška Čáňová: *K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov 2*

R E C E N Z E



Vydává Sociologický ústav AV ČR, Praha 2004

Objednávky přijímá a vyřizuje Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, Jilská 1, Praha 1, 110 00, tel.: +420 222 221 761

e-mail: Eva.Strnadova@soc.cas.cz